

A MAGYAR NYELVŰ MŰSZAKI TERMINOLÓGIA 1920-TÓL NAPJAINKIG

THE HUNGARIAN LANGUAGE TECHNICAL TERMINOLOGY FROM 1920 UNTIL TODAY

Zabóné Varga Irén

*Óbudai Egyetem, Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar, Anyag- és Gyártástudományi Intézet, 1081, Magyarország, Budapest, Népszínház utca, 8.;
 Telefon / Fax: +361-666-5386, zabone.iren@bgk.uni-obuda.hu*

Abstract

This study is the last one of a three-part series reviewing the history of Hungarian language technical terminology. In this article we strive to present all the factors that influenced the state of Hungarian technical language and terminology at a particular period of time during the past hundred years. Over a long period of time, the most important part in establishing and disseminating adequate Hungarian terms was played by standards, dictionaries and the publishing of technical literature. Since this situation has dramatically changed by now, after presenting the current state of affairs, we make suggestions on handling terminological problems emerging in the course of technical communication, the instruction of technical language or the translation of technical literature.

Keywords: technical language, terminology, creating terms

Összefoglalás

A tanulmány egy három részből álló sorozat utolsó része, amely a magyar nyelvű műszaki terminológia történetét tekinti át. Ebben a cikkben az elmúlt száz évre vonatkozóan minden olyan tényezőt igyekezünk bemutatni, amely az adott korszakban a magyar műszaki szaknyelv és a magyar műszaki terminológia állapotát befolyásolta. A megfelelő magyar nyelvű terminusok létrehozásában és széleskörű terjesztésében hosszú időn keresztül a szabványok, a szótárak és a műszaki szakirodalom megjelenítése volt a legfontosabb. Mivel azonban mára a helyzet jelentősen megváltozott, a jelenlegi állapot bemutatása után javaslatokat teszünk arra, hogyan lehetne a szaknyelvtanítás, a szakmai kommunikáció és a műszaki szakfordítás során felmerülő terminológiai problémákat kezelni.

Kulcsszavak: szaknyelv, terminológia, terminusalkotás

1. Bevezetés

A cikksorozat előző két részében nyelvészeti szempontokat figyelembe véve bemutatottuk a magyar műszaki szaknyelv és a magyar nyelvű műszaki terminológia kialakulását és kezdeti fejlődését. A cikksorozat harmadik, egyúttal befejező részében az

elmúlt közel száz évet tekintjük át a korábban már ismertetett nyelvészeti szempontok alapján. Ebben az időszakban több, egymástól nagyon eltérő tendenciát figyelhetünk meg. Míg a két világháború közötti időszakban a korábbiakhoz hasonló folyamatokat látunk, ezt követően sok jelentős változás történik. Egy újabb átalakulás a

90-es évektől figyelhető meg, amelynek hatásai a műszaki szaknyelvre és a terminológiahasználatra vonatkozóan jelenleg is érezhetőek.

2. A két világháború közötti időszak

A korábbiakhoz hasonlóan ezekben az években is mérnökökből álló önszerveződő egyesületek tettek a legtöbbet a magyar nyelvű műszaki terminológia fejlesztéséért. Míg korábban az egyes ágazati szervezetek alkották meg a szakterületekre vonatkozó terminusokat, 1921-ben létrejött a *Magyar Ipari Szabványosító Bizottság*, amely az első, az összes szakterületet átfogó szabványosítási testület volt. 1933-ban ezt követte a *Magyar Szabványügyi Intézet*, 1941-től pedig a *Magyar Szabványügyi Intézet Egyesület*. [1] Ezek a szervezetek aktívan részt vettek a nemzetközi szabványosítási munkálatokban is. A *Magyar Mérnök- és Építész- Egylet Közlönyében* megjelent például 1923-ban a Magyar Ipari Szabványosító Bizottság tudósítása arról, hogy svájci társ-szervezetüktől megkeresték őket, hogy mondjanak véleményt egy később összeállítandó *Nemzetközi normália-lexikon* tervezetéről. [2] Nemzetközileg is fontos eseménynek számított, hogy a *Nemzeti Szabványügyi Testületek Nemzetközi Bizottsága (ISA)* által létrehozott ISA 37 „Terminológia” bizottság 1936-ban Budapesten tartotta első ülését. [3]

A korszak egyetlen jelentős műszaki szótárát német-magyar nyelvpárban Pávó Elemér gépészmérnök állította össze Terplán Zénó gépészmérnök segítségével. A szótár 1944-ben jelent meg *Korszerű műszaki szótár* címen két kötetben (német-magyar, magyar-német).

3. A 20. század második fele

A második világháborút követően jelentős változások következtek be a műszaki szaknyelv használatában. Korábban csak

tudományos publikációkban, szabványokban, szakkönyvekben, tankönyvekben és oktatási segédanyagokban használták a szaknyelv írott változatát. Az eredeti szövegalkotással vagy fordítással készült szövegek szerzői és olvasói is szakemberek vagy az adott szakterületen tanuló diákok voltak.

Az 1950-es években elkezdődött világszerte a műszaki árucikkek tömeges gyártása. Ezekhez leírásokat és használati utasításokat kellett készíteni, amelyeket gyakran fordítottak idegen nyelvekre is. Tehát nagy számban jöttek létre olyan szövegek, amelyek esetében az olvasók, és sok esetben a fordítók sem voltak szakemberek.

Az 1950-es évek elejétől három olyan területet emelhetünk ki, amelyek a szakmai kommunikációban, az írásos szakmai szövegek és fordítások esetében nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a különböző műszaki szakterületek terminushasználata egységesebbé váljon. Ezek a területek a következők: szabványosítás, szótárkiadás, műszaki szakkönyvek kiadása.

3.1. Szabványosítás

A változások először a szabványosítás területén figyelhető meg. 1948-ban államosították a szabványosítást és ezzel egyidejűleg kötelezővé tették a magyar szabványok használatát. [1] Így a kutatás, az oktatás és az ipar bármely területén dolgozó műszaki szakembernek ismernie és alkalmaznia kellett az aktuálisan érvényes szabványokat. A szabványok szövegét az iparban dolgozó és a felsőoktatásban tanító és kutató szakemberek közösen alkották meg, ezért az újonnan létrehozott terminusok széleskörű konszenzuson alapultak. Az érvényes szabványokból a különböző szakterületekre vonatkozóan kivonatos kiadványokat jelentettek meg, amelyeket a felsőoktatásban jól lehetett használni. [4] A hallgatók már tanulmányaik során megismerkedhettek szakterületük legfontosabb szabványaival és ezzel együtt terminusaival is.

A szabványosítás ebben az időszakban álmamilag finanszírozott tevékenység volt.

3.2. Szótárak

Az 1950-es években a szótárkiadás területén jelentős lépések történtek. A Magyar Tudományos Akadémia 1950-ben alapított könyvkiadója egyik fontos feladatának tartotta a szótárkiadást, többek között két- és többnyelvű szaknyelvi szótárak és szakmai értelmező szótárak kiadását. Ennek eredményeként jelent meg 1953-ban Katona Lóránt *Német–magyar és magyar–német műszaki és tudományos szótár* című egykötetes műve.

A nagyon gyors műszaki fejlődés miatti rohamosan növekvő műszaki szakszókincs és a jobb kezelhetőség a későbbiekben azonban szükségessé tette egy újabb, kétkötetes és már csak a műszaki szakszókincset feldolgozó szótár összeállítását. Ennek munkálatai során az egyik szerző, Klár János villamosmérnök Kovalovszky Miklós nyelvészrel együtt megírta a *Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései* című művet, amely 1955-ben jelent meg a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége gondozásában. Az előkészítő munkálatok jól mutatják, hogy ebben az esetben szakmailag és nyelvészetileg is jól megalapozott szótárkészítői munkáról van szó.

Az új szótár 1959-ben jelent meg két kötetben Klár János villamosmérnök és Nagy Ernő gépészmérnök szerkesztésében. A szótárt az 1970-ben napvilágot látott harmadik kiadás előtt függelékkal látták el, amelyben az első kiadás óta eltelt időszak alatt létrejött új műszaki területek legfontosabb terminusait gyűjtötték össze, pl. információelmélet, irányítástechnika, operációkutatás stb. [5] A szótárnak ezt követően kilenc változatlan kiadása jelent meg.

Ugyancsak 1959-ben látott napvilágot a *Műszaki Értelmező szótár* sorozat első kötete. A sorozat szerkesztője Klár János volt. Az egyes köteteket az adott szakterületek

legkiválóbb szakemberei állították össze. A kötetek feladata az volt, hogy az egyes műszaki szakterületeken összefoglalják és pontos definíciók segítségével bemutassák a már elfogadott, szabványos terminusokat. Szükség esetén a még hiányzó magyar nyelvű terminusok megalkotására is sor került.

3.3. Műszaki szakkönyvek

1955-ben megalapították a Műszaki Könyvkiadót, ahol tankönyvek, tudományos és műszaki szakkönyvek mellett a szélesebb olvasóközönségnek szánt műszaki ismeretterjesztő irodalmat is megjelentettek. A Műszaki Könyvkiadó gondozásában nagyon sok műszaki szakterület számára jelent meg átfogó kézikönyv vagy zsebkönyv, amelyeket a műszaki felsőoktatásban is jól lehetett használni. A könyvkiadó két alkalommal is kiadott útmutatót szerzői és fordítói számára azért, hogy a megjelenő könyvek jó minőségét biztosítsák. Az 1982-ben kiadott útmutatóban a következőket olvashatjuk: „A szerző köteles a magyar szabványokat figyelembe venni. A kézirat semmi olyat nem tartalmazhat, ami ellentétben áll vagy eltér az országos szabványtól. A gépelemet, a szerszámot stb. mindig a szabványos nevén nevezzük, és a szabványos jelét használjuk”. [6] A gondos szakmai munkának és a piaci monopol helyzetének köszönhetően a Műszaki Könyvkiadó kiadványaival nagyban hozzájárult a szabványos terminusok használatának elterjesztéséhez.

4. Az 1990-es évektől napjainkig

Míg az előző évtizedekben folyamatos és tudatos szabványosítás, terminológiai munka és a szabványosított terminusok széleskörű terjesztése zajlott, az 1990-es években jelentős változások következtek be minden területen.

4.1. Szabványosítás

1995-ben létrehozták a *Magyar Szabványügyi Testületet*, amelynek elsődleges feladata az Európai Unióhoz történő csatlakozás előkészítése volt. Ettől kezdve a szabványok betartása ismét nem kötelező érvényű. [1] A csatlakozás után az európai szabványokat folyamatosan vezette be az MSZT angol nyelven, magyar nyelvű jóváhagyó közleménnyel. Bár az európai szabványok (EN) hivatalos nyelve az angol, sok esetben érzékelhető, hogy a német DIN szabványokból „ültették át” őket. Ezeknél a műszaki tartalom és a terminushasználat is megfelelő. Az újonnan összeállított szabványok esetében azonban gyakori a megfelelő szakmai alaposág és a korrekt terminológia hiánya. Ennek oka lehet az is, hogy a szabványokat a szerzői jogvédelem hatálya alá vonták, így az üzleti szempontok gyakran fontosabbak a minőségénél. 2007. augusztus óta minden uniós szabvány egyúttal hatályos magyar szabvány is. Mivel a szabványosításhoz kapcsolódó tevékenységekre az MSZT jelenleg minimális állami támogatást kap, ezért megfelelő minőségellenőrzéssel csak a legfontosabb szabványokat tudja lefordíttatni. [7] Az ipar néhány területén láthatunk példákat arra, hogy egyes iparágakon belül az ipari szereplők összefogásával és anyagi támogatásával készítették el az angol nyelvű szabványok ellenőrzött magyar fordítását. Ez azonban az iparnak viszonylag kevés területét érinti. Más műszaki szakterületeken gyakran előfordul az a helyzet, hogy sok új terminusnak nincs is magyar nyelven elfogadott változata. Ez részben akadályozhatja a magyar nyelven folytatott szakmai kommunikációt, másrészt pedig az erre épülő kodifikált fordítások hiányának komoly műszaki, gazdasági és jogi következményei lehetnek. [4]

A szabványosítással összefüggő másik problémát a Magyarországon leányvállalatot működtető külföldi cégek szabványosítási tevékenysége okozza. A nemzetközi

szinten is erős gazdasági pozíciókkal rendelkező cégek úgynevezett „de-facto” szabványokat (pl. ipari, ágazati és céges szabványokat) dolgoznak ki a saját tevékenységükre vonatkozóan. Ezek bizonyos esetekben jelentős mértékben eltérhetnek a nemzetközileg érvényes szabványoktól. [8] A céges szabványokat a piaci versenytársaktól való szándékolt és tudatos elhatárolódás eszközeként használják a vállalkozások. Ezekben a szabványokban általában cég-specifikus terminológiát találunk. Ennek következtében a korábban az egységes szabványosítás irányába mutató folyamatok sok iparágan belül nem csak lelassultak vagy leálltak, hanem ellentétes irányt vettek: a szabványosítás és a terminusalkotás területén az egymástól való eltávolodás a cél a cégek számára. Ezek közül az ágazati és céges szabványok közül is csak keveset fordítanak le szakemberek által ellenőrzött módon magyarra, így az ezekben használt terminusoknak sincs magyar ekvivalensük.

4.2. Szótárak

Klár János és Nagy Ernő 12 kiadást megért nagyszótára után 2007-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál Tóth Ákos *Német–magyar műszaki és tudományos nagyszótár* című műve, amely papíralapú szótár volt CD melléklettel. A szótár szóanyaga a kiadó információi szerint korábbi kétnyelvű és német egynyelvű szótárak szóanyagára épült, amelyet a szerkesztő saját gyűjtésével egészített ki. Jelenleg a szótár csak online formában, előfizetéssel használható, a szóanyagot időszakosan fejlesztik. Magyar–német kötet összeállítását a kiadó nem tervezi.

Az utóbbi években jelentek meg nagyobb számban az *online szakszótárak*. Ezek lehetnek egyrészt könyvkiadók által összeállított, folyamatosan fejlesztett és ellenőrzött szótárak, amelyekre elő lehet fizetni. Az online szótárak másik csoportjába tartoznak azok a szótárak, amelyeket többnyire lelkes amatőrök állítanak össze és

bővítenek. Ide tartoznak azok az általános nyelvi szótárak, amelyek szakszókincset is tartalmaznak, illetve azok a szakszótárak, amelyeknek a szóanyaga általában egy szűkebb szakterületre korlátozódik. Ezeknek a szótáraknak a minősége esetenként nem megbízható, bár az utóbbi egy-két évben javulás tapasztalható. Mivel az online szótárak gyorsan és gyakran ingyen elérhetőek, sokan használják őket.

Ugyancsak az elmúlt időszakban hozták létre a sokoldalúan használható, többnyelvű *terminológiai adatbázisokat*, melyeknek fogalomalapú a felépítése. Ezeket az adatbázisokat elsősorban profi fordítók tudják jól használni, külsősök számára ezek nem érhetőek el. Ezek az adatbázisok képesek többek között arra is, hogy korábbi fordításokból eltárolt minták segítségével a keresett terminus adott szövegekörnyezetben aktualizált jelentéséhez találjanak célnyelvi ekvivalenst, illetve a korábban említett különböző céges terminusokat is hozzá lehet rendelni egy adott fogalomhoz a céges forrás megadásával. Német nyelvterületen már ilyen terminológiai adatbázisokból kinyert adatok segítségével készítik el és frissítik a két- vagy többnyelvű szaknyelvi szótárak szókincsét.

4.3. Műszaki szakkönyvek

A 20. század vége felé egyre több könyvkiadó kezdett el foglalkozni műszaki tematikájú szakkönyvek kiadásával. Ezeknél az újonnan létrehozott kiadóknál nem mindig állt rendelkezésre megfelelő szakmai háttér a megfelelő szakmai színvonal biztosításához. A gyakran nem szakemberek által fordított könyveket sem szakmai sem nyelvi lektorálásnak nem vetették alá, így a terminushasználat sem volt mindig megfelelő. A műszaki felsőoktatásban jól használható kézikönyvek és zsebkönyvek kiadása is szinte teljesen megszűnt, jelenleg csak néhány szakmának van korszerűsített formában elérhető „összefoglaló” szakirodalma.

5. A magyar nyelvű műszaki terminusok használatának jelenlegi helyzete

Mivel az utóbbi, közel két évtizedben szinte minden olyan tényező szerepe meggyengült, amelyek korábban segítették az egységes és szabványos terminushasználatot, ma több területen is jelentős problémák mutatkoznak.

A szaknyelv és a szakfordítás oktatása nagyon nehéz anélkül, hogy a hallgatók megfelelő szakszótárakat és terminológiai adatbázisokat tudnának használni. Jelenleg a felsőoktatásban a hallgatók egyáltalán nem férhetnek hozzá a magyarra lefordított szabványokhoz vagy az azokból készült kivonatokhoz. A tanulmányaik során használt magyar nyelvű szakirodalomban sem egységes a terminushasználat. Az interneten olvasott egyéb szakszövegekben is gyakran bizonytalan a szakkifejezések használata.

A cégeknél és profi fordítóirodáknál végzett fordítási feladatok esetén a fordítók cégspecifikus terminológiai adatbázist építenek, amihez a műszaki szakemberektől kapnak segítséget. Ezek lehetnek jól felépített adatbázisok, amikhez azonban külső felhasználók nem férhetnek hozzá. Problémát jelenthet az is, hogy ezek a cégspecifikus adatbázisok egy ugyanabban az iparágban tevékenykedő másik cég fordítandó szövegeinél nem mindig használhatóak.

A szakemberek közötti szakmai kommunikációt is megnehezítheti időnként a megfelelő magyar nyelvű terminusok hiánya. Ilyenkor, különösen szóbeli kommunikáció esetén, a beszélgető partnerek a már ismert idegen nyelvű terminust illesztik a magyar mondatba. Ez azonban azt jelenti, hogy a magyar műszaki szaknyelv egy idő után nem képes megfelelően lépést tartani a gyors műszaki fejlődéssel.

Egyfajta sajátos nemzetközi terminológiának tekinthető a többnyire szabványos számjelölések használata az írott és a be-

szélt műszaki nyelvben, pl. anyagok, hegesztési és rokon eljárások, valamint anyagfolytonossági hiányok esetében. A számjelölések használata tömörebbé és egyértelműbbé teszi a szakmai kommunikációt.

6. Következtetések

Ha a magyar nyelvű műszaki terminológia jelenlegi rossz helyzete ellen tenni szeretnénk valamit, akkor először a szabványosítás és a műszaki szótárak területén kell nagy lépésekkel előre haladni.

Szükséges lenne minél több szabványt lefordítani magyarra. A fordításokat az adott terület szakembereinek kellene végeznük, az elvégzett fordításokat minden esetben lektorálni kellene. Ennek eredményeként kialakulna az egyes szakterületek szabványos terminológiája. Ebben a munkában fontos szerepet kellene vállalnia a Magyar Mérnöki Kamarának.

Az új szabványfordításokban található szabványos terminusok jelenthetnék a kiindulást egy olyan terminológiai adatbázis összeállításához, amelynek segítségével állandóan fejleszhető és online elérhető műszaki szótárt lehetne szerkeszteni. Ez a műszaki szaknyelv használatának minden területén, de különösen a szaknyelvtanításban és a szakfordítók képzésében nagy segítséget jelentene.

Amíg azonban ezek a segédeszközök az oktatásban nem állnak rendelkezésre, más módszerekkel is segíteni kell a hallgatók munkáját. Egyik lehetséges módszer a szükséges terminusok kinyerésére a párhuzamos szövegek használata. Ezek olyan, eredetileg magyar nyelven született szövegek, amelyek az adott szakterületen használt magyar nyelvű terminusokat használják. Ilyenkor mindig fel kell hívni a hallgatók figyelmét arra, hogy csak „megbízható” forrásból használjanak szövegeket, pl.

szakkönyveket, egyetemi jegyzeteket vagy egyetemi előadások diáit.

Másik módszerként hasznos lehet német-magyar nyelvpárban, ha a hallgatókat megismertetjük az összetett német műszaki terminusok értelmezési lehetőségeivel, illetve a magyar terminusalkotási hagyományokkal. Ahhoz azonban, hogy ezzel a módszerrel eredményeket lehessen elérni, hosszabb idő szükséges. [9]

Szakirodalmi hivatkozások

- [1] Pónyai Gy.: Szabványosítás és terminológia. *Magyar terminológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010., 3. kötet 1. szám, 4-5.
- [2] <http://dokutar.omikk.bme.hu/collections/mee/fajlok/1923-8-8.pdf>
- [3] <http://dokutar.omikk.bme.hu/collections/mee/fajlok/1937-364-376.pdf>
- [4] Zabóné Varga I.: A műszaki terület terminológia-politikája. In: Híres-László K., Karmacsai Z., Márku A. (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Tinta Könyvkiadó, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest-Beregszász, 2011, 473-475.
- [5] Nagy E., Klár J.: *Magyar–német műszaki szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992., VI.
- [6] Horváth J, Makk A. Tartsay V.: *Hogyan írjunk, szerkesszünk műszaki könyvet?*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1982., 57. oldal
- [7] Fóris Á.: *Hat terminológia lecke*, Lexikográfia Kiadó, Pécs, 2005., 24. oldal
- [8] Galinski, Ch., Weissinger R.: Terminológiai szabványosítás és fordítási szabványok. *Magyar Terminológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010., 3. kötet 1. szám, 11. oldal
- [9] Zabóné Varga I.: *Műszaki szövegek fordításának terminológiai problémái német–magyar nyelvpárban járműipari szövegek alapján*. Disszertáció, Budapest, 2015., 101-108.